

R. N. J. Rommes, *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16e-begin 19e eeuw)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1998; Amsterdamse historische reeks, kleine serie XXXVIII; Amsterdam: Stichting Amsterdamse historische reeks, 1998, 222 blz., f45,-, ISBN 90 73941 20 2).

Dit is een goede studie, waarin *en passant* over veel meer dan alleen het fenomeen migratie in Utrecht wordt gesproken. Het gaat te ver om te zeggen dat wij door dit boek de sociale en economische geschiedenis van de stad Utrecht tijdens het *ancien régime* in beeld hebben gekregen. Maar het is wel waar dat door deze publicatie dit beeld eindelijk scherper begint te worden.

Het boek is ook helder gecomponeerd. Eerst worden omvang en ontwikkeling van het inwoner-aantal van de stad zo goed mogelijk gereconstrueerd en vervolgens die van het migratiesaldo en van de betekenis daarvan voor het bevolkingsgctal. In het tweede hoofdstuk wordt aan de hand van de bronnen over burgerschap (verlening van poorterschap), huwelijksluiting en kerkelijke lidmaten de immigratiestroom doorgelicht en voor zover haalbaar gemeten, de ontwikkeling bloot gelegd. Veel meer in het duister blijft, bij ontbreken van contemporaine registratie, de emigratiestroom. Toch lukte het de auteur door onderzoek in niet-Utrechtse archieven althans de richting van de uitstroom en de dominerende positie van Amsterdam daarin aanmerkelijk te maken.

De hoofdstukken 3 tot en met 5 mogen als de kern van het boek beschouwd worden. Centraal staat daarbij de vraag 'waar kwamen deze immigranten vandaan'? In hoofdstuk 3 wordt dat nagegaan voor de periode van de zestiende eeuw (tot 1580); in hoofdstuk 4 voor wat men de 'verschoven' zeventiende eeuw zou kunnen noemen (1580-1670); en in hoofdstuk 5 voor de 'lange' achttiende eeuw (1670-1810). Geografische herkomst, ruimtelijke verplaatsing zijn hier aan de orde. Het onderzoek van migratie staat in principe altijd op het snijpunt van demografie en geografie. Het is het onmisbare demografische sluitstuk, maar is eigenlijk met veel meer 'mitsen en maren' omgeven dan de cijfermatig veel kalere grootheden van geboorte, sterfte en huwelijk, die zich veel beter lenen voor modellenbouw en kwantitatieve, dat wil zeggen, mathematische bewerkingen. Men kan stellen dat zich dat zelfs vertaald heeft in de beschikbaarheid van eenduidig te interpreteren bronnen, ja in hun aanwezigheid zelve. Het is dan ook beslist niet toevallig dat het migratie-onderzoek ook onder historici zo lang een relatief verwaarloosd gebied is gebleven. Wij mogen Rommes derhalve dankbaar zijn, dat hij zich nu eens wel, en met grote inventiviteit, voor één stad blijkbaar uitputtend hierop heeft gestort.

Hoofdstuk 6 ('Economie en arbeidsmarkt') pakt het 'waarom' van deze migratie op. Wat kan die mensen bewogen hebben naar Utrecht te komen? Dat zouden onder andere de omstandigheden hebben kunnen zijn in het gebied dat door hen verlaten werd. Verspreid door het boek wordt soms wel gewezen op de slechte situatie in Duitse gebieden ten gevolge van de Dertigjarige oorlog. Maar tot een systematische analyse van zogenaamde push-factoren komt het ook in dit hoofdstuk niet. De analyse is geheel gericht op de sociaal-economische structuur van de stad en de aantrekkingskracht die daarvan op de potentiële migranten uitging (de zogeheten pull-factoren). Het is vanzelfsprekend dit hoofdstuk dat ons de meest systematische inblik van dit boek in de economische en ook sociale structuur van de stad Utrecht in de zeventiende en achttiende eeuw biedt.

Slothoofdstuk 7 ('Samenleven in een multiculturele stad') levert een heel geslaagde poging op om zicht te krijgen op het met elkaar omgaan van de in Utrecht geboren en naar deze stad geïmmigreerde bevolking. Dat ik desondanks met dit hoofdstuk de meeste problemen heb, is louter te wijten aan het anachronistische, modieuze en onhistorische gebruik van het begrip

'multicultureel'. Gemeten aan de hand van de verspreiding van de immigranten over de woonwijken, geanalyseerd naar het gedrag ten opzichte van elkaar van de oorspronkelijke en van de geïmmigreerde bevolking op de huwelijksmarkt, bekeken vanuit het verschijnsel van kerkelijk gemengde huwelijksluitingen blijken er geen 'culturele' scheidslijnen tussen de oorspronkelijke en de geïmmigreerde bevolking (waaronder een sterk Duits-Lutherse component schuilging) gelopen te hebben. Haal je de koekoek! Alles hangt hier van de omschrijving van het begrip 'multicultureel' af (en die ontbreekt uiteraard). De begrippen 'cultuur' en 'cultureel' kennen veel niveaus. Die lopen van gezins-, bedrijfs- en werkgroepsniveau via die van straat, wijk, stad, godsdienst, sociale groepering, streek en natie tot de cultuur van de grote wereldbeschavingen. Er zouden talen bestaan (wanneer ik dat goed heb), waarin dergelijke niveauverschillen worden aangegeven door verschillen in toonhoogte waarop een dergelijk woord wordt uitgesproken (wellicht in het Chinees). Ons begrip 'multicultureel' duidt op de hoogste niveaus (wereldbeschavingen: wellicht Chinees VI). Maar in het Utrechtse van de zeventiende en achttiende eeuw gaat het om veel lagere niveaus van cultuur (wellicht Chinees I en II), met volstrekt anderssoortige verschillen dan wij onder het begrip 'multicultureel' pogen te vangen. De auteur zal toch niet bedoeld hebben dat men in Utrecht multicultureel bezig was wanneer het ging om het samenleven van mensen afkomstig uit Utrecht met anderen uit Deventer, Goor, Oldenzaal, Bentheim, Lingen en zelfs Osnabrück? Of uit Culemborch, Oss, Weert, Maastricht en zelfs Luik? Natuurlijk bestonden (en bestaan) er streekverschillen, maar die lagen (en liggen) toch niet op dat niveau van cultuur (Chinees VI) dat wij van multiculturele situaties mogen spreken? Laten wij — te beginnen bij het gebruik van begrippen — onze betogen zuiver houden.

Maar afgezien van deze incidentele uitgljider is dit een prachtig onderzoek(sverslag). Met Utrecht als uitgewerkt voorbeeld hebben wij hierdoor een veel beter inzicht gekregen in de betekenis en de werking van het verschijnsel migratie voor de pre-industriële stedelijke samenleving in de Noordelijke Nederlanden, speciaal in de kustgewesten. Doordat de onderzoeker, om dit boven tafel te krijgen, door zijn hele onderzoeksverslag heen talloze uitstapjes naar allerlei andere onderwerpen van de stadsgeschiedenis (bijvoorbeeld de gilden, het poorterschap, bedrijfstukken, sociale groeperingen, intern kerkelijke en godsdienst-politieke zaken, conjuncturele ontwikkelingen, dienstpersoneel en noem maar op) moest maken, heeft hij onze kennis van en inlevingsvermogen in de Utrechtse samenleving tijdens de Republiek enorm vergroot. Rommes heeft ons een mooi boek bezorgd.

Ad van der Woude

W. M. J. Bekkers, A. A. H. M. Gommers, A. F. van Hoogstraten, ed., *Hamburgerstraat 28* (Recht te Utrecht III; Deventer: Kluwer, 2000, 288 blz., f87,50, ISBN 90 268 3602 3).

Recht en goede rechtspraak zijn verworvenheden die, net als onze democratie en nationale staat vanzelfsprekend lijken. Ze zijn, in de huidige specifieke vorm, echter niet zonder intellectuele inspanning en harde strijd — en dat niet alleen tussen 1940 en 1945 — tot stand gebracht. Hugo de Groot, Comelis van Bynkershoek, Tobias Asser, Eduard Meijers en honderden anderen hebben er in de loop van eeuwen hun theoretische en praktische bijdragen aan geleverd. De ijkmeesters (m/v) van de Nederlandse geschiedenis in Europese context besteden er geen aandacht aan. Ten onrechte, want het recht in ons land houdt meer in dan de, overigens bewonderenswaardige, accenten die een Thorbecke in het staatsrecht aanbracht.